ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

“Миллий ғоя , маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими“ йўналиши 202-гуруҳ талабаси Зокиров Маъруфнинг

REFERAT

Мавзу: Хулқ-атворда шахс маънавиятининг намоён бўлиши

Илмий раҳбар:_____________Шоҳайдарова М.

Кафедра мудири_____________ Собирова М.

Тошкент-2014

MAVZU: XULQ-ATVORDASHAXSMA’NAVIYaTININGNAMOYONBO’LISHI

REJA

KIRISH

1. Siyosatvaaxloq.Siyosatdahuquqvaaxloqqatlami

2. Xulqvaaxloq.Jahonilmida “Axloqshunoslik” masalalari

3. Milliyma’naviymerosimizdaaxloq, odob, ma’naviyat masalalarigae’tibor. Islomaxloqivama’naviyati

4. Ma’naviyatvaaxloqningo’zaroaloqadorligivao’zigaxosxususiyatlari

Xulosa

Foydalanilganadabiyotlarro’yxati

KIRISH

Mavzuningdolzarbligi. YevropaUyg’onishiningilksiyosatchifaylasuflaridanbo’lganflorentsiyalik**NikkoloMakiavelli** (1469-1527) Yevropailmidabirinchibo’lib, **siyosat**va**ma’naviyat**ning (uningo’ztalqinigako’ra**axloq**ning) butkulboshqa-boshqasohalarekanligigae’tiborqaratdi. Udavlatnibarchanarsadanustunqo’yib, davlatinsonruhiningoliydarajadanamoyonbo’lishidirvadavlatgaxizmatqilishinsonhayotiningoliymaqsadi, mazmunivasaodatibo’lmog’ikerak, debhisobladi. Xristianlikdagiinsontabiatiningazaldanxudbinlikkavayovuzlikkamoyilligig’oyasidankelibchiqib, uningtarbiyasibilanshug’ullanishcherkovningemas, davlatningishidebe’lonqildi. Bundayyondoshuvdinvadavlatnibir-biridanfarqlashgaasoslanganbo’lib, ma’naviyatbilansiyosatninghamalohidahodisalarekanliginita’kidlaydi. **Makiavelli**o’zining “*Hukmdor*” (ruscha “*Gosudarъ*”) asaridanomaqbulsharoitdaqandayqilibqudratlidavlatnishakllantirishmumkinliginingyo’llariniko’rsatishgaharakatqildi. Uningda’vosigako’ra, hukmdorbundaysharoitdao’z “ulug’” siyosiymaqsadlarigaerishishuchun, axloqnormalaribilanhisoblashibo’tirmay, harqandayvositalardan (jumladan, agarzarurattaqozoqilsa, aldov, tuhmat, zulmkabig’ayriaxloqiyxatti-harakatlardan) bemalolfoydalanishimumkin, asosiysi, **davlatvamamlakatmanfaatlariniizchilhimoyaqilish**.**Axloq-ma’naviyatningamaldanamoyonbo’lishi**bilanbog’liq. Insonilmivaimoni, dunyoqarashivaidrokiuningxulqidao’zigaxostarzdaaksetib, ma’naviyatiaxloqiyfazilatlarsifatidazohirbo’ladi. **Ma’naviyat** – botiniyqudratbo’lsa, **axloq**bevositaharbirshaxsningo’zgalarganisbatanma’naviymunosabatinianglatadi. SHusababliaxloqinsofvaadolattuyg’usi, imonvahalollikkabima’naviyatningo’zaktushunchalariniinsonamaliyfaoliyatida

yuzagachiqaruvchihodisadir.

Kursishiningmaqsadi.“Axloqshunoslik” jahonilmidabirnechamingyilliktarixgaegabo’lganqadimiyfanbo’lib, Yevropadamintaqamadaniyatidaantikdavrdan “*Etika*” nomibilanmashhur. Keyingitermindastlab “*manzildoshlik”, “yashashjoyi”*, keyinchalikesa “*odat”, “fe’l”, “fikrlashtarzi”*singarima’nolarnianglatganyunoncha***“ethos”***so’zidanolinganbo’lib, tarixdabirinchimartaAristotelь tomonidanalohidafannomisifatidaishlatilgan. Rimimperiyasidavridashuma’noda “*odat”, “qoida”, “xulq”, “fe’l”*ma’nosidagi “***mos”*** so’ziningko’pligi ***“mores”*** asosida “***moralis”*** (“*moralь”*)tushunchasishakllandi. Rustilidaesa “xulq”, “fe’l” ma’nosidagi***“nrav”***so’zidan “***nravstvennostь***” tushunchasitarkibtopdi. Kursishiningmaqsadixulq-atvordashaxsma’naviyatiningnamoyonbo’lishinio’rganishdaniborat.

Kursishiningvazifalari. Kursishiningvazifalariquyidagilardaniborat:

1. Siyosatvaaxloq.Siyosatdahuquqvaaxloqqatlaminio’rganish;
2. Xulqvaaxloq.Jahonilmida “Axloqshunoslik” masalalarigayondashuvningilmiyasoslari;
3. Milliyma’naviymerosimizdaaxloq, odob, ma’naviyatmasalalarigae’tibor. Islomaxloqivama’naviyatini qiyoslash;
4. Ma’naviyatvaaxloqningo’zaroaloqadorligihamdao’zigaxosxususiyatlarini tahlil etish.

1. Siyosatvaaxloq.Siyosatdahuquqvaaxloqqatlami

Insonvajamiyathayotiuchasosiysoha – **iqtisod, siyosat**va**ma'naviyat**yo'nalishlariningmurakkabchatishuvidantashkiltopishiha qidaoldinroqaytibo'tildi.

QadimgidunyodaaxloqshunoslikfaniningasoschisiAristotelь hisoblanadi. Uningetikagaoidqarashlari "*Nikomaxetikasi*", "*Evdemetikasi*", "*Kattaetika*" (M. Mahmudovningo'zbekchatarjimasida "*Axloqikabir*") kabikitoblaridabayonetilgan. Aristotelь axloqilmi ("*Etika*")nisiyosatilmi ("*Politika*") bilanchambarchasbog'liqlikdaolibqaragan. Uinsonni "*tabiatanijtimoiymaxluq*" *(«chelovekotprirodы yestь politicheskoejivotnoe»)*debhisoblaydi.[1]Uningfikricha, davlat("polis")ningvazifasio'zfuqarolaribaxtinita'minlash, polisjamoasia'zolariningaxloqiyfazilatlariesaumumjamoamanfaatiniko'zlabfaoliyatolibborishlaridanamoyonbo'ladi.

Yunonfalsafasinitavhidta'limotiruhidatalqinetganAbuNasrForobiyham "*Fozilshaharodamlariningqarashlari*"vaboshqaqatorasarlaridaaxloqiymasalalarnisiyosatsohasigaoidmasalalarbilanbog'liqholdatahliletadi.

EvropaUyg'onishiningilksiyosatchifaylasuflaridanbo'lganflorentsiyalik **NikkoloMakiavelli** (1469-1527) Yevropailmidabirinchibo'lib,

---

[1]Rustilidagi*«politika»* so'ziaslidaqadimyunontilidagi *"polis" (shahar-davlat)* so'zidanolinganbo'lib, Aristotelьishlatgan*«zoonpoliticus»* tushunchasiushbushahar-davlat*jamoasi*ningtenghuquqlia'zosima'nosinibildiradi. SHundankelibchiqibbiz*"siyosiymaxluq"* emas, *" ijtimoiymaxluq"* debtarjimaqilishnima'qultopdik.

siyosatva**ma'naviyat**ning (uningo'ztalqinigako'ra**axloq**ning) butkulboshqa-boshqasohalarekanligigae'tiborqaratdi. Udavlatnibarchanarsadanustunqo'yib, davlatinsonruhiningoliydarajadanamoyonbo'lishidirvadavlatgaxizmatqilishinsonhayotiningoliymaqsadi, mazmunivasaodatibo'lmog'ikerak, debhisobladi. Xristianlikdagiinsontabiatiningazaldanxudbinlikkavayovuzlikkamoyilligig'oyasidankelibchiqib, uningtarbiyasibilanshug'ullanishcherkovningemas, davlatningishidebe'lonqildi. Bundayyondoshuvdinvadavlatnibir-biridanfarqlashgaasoslanganbo'lib, ma'naviyatbilansiyosatninghamalohidahodisalarekanliginita'kidlaydi. **Makiavelli**o'zining "*Hukmdor*" (ruscha "*Gosudarь*") asaridanomaqbulsharoitdaqandayqilibqudratlidavlatnishakllantirishmumkinliginingyo'llariniko'rsatishgaharakatqildi. Uningda'vosigako'ra, hukmdorbundaysharoitdao'z "ulug'" siyosiymaqsadlarigaerishishuchun, axloqnormalaribilanhisoblashibo'tirmay, harqandayvositalardan (jumladan, agarzarurattaqozoqilsa, aldov, tuhmat, zulmkabig'ayriaxloqiyxatti-harakatlardan) bemalolfoydalanishimumkin, asosiysi, **davlatvamamlakatmanfaatlariniizchilhimoyaqilish**. Tarixda**makiavellizm**nomibilanmashhurbo'lgan**siyosatniaxloqdanxolidebbilishtamoyili** Yevropavadunyosiyosatidabashariyatuchuno'taxavflivahalokatliholatlarnivujudgakeltirganbo'lishigaqaramay, **siyosatningmustaqilsohasifatidagio'zigaxosliklarinianglab yetish**yo'lidaqo'yilganjiddiyqadamedi.

Axloq- ma'naviyatningamaldanamoyonbo'lishibilanbog'liq. Insonilmivaimoni, dunyoqarashivaidrokiuningxulqidao'zigaxostarzdaaksetib, ma'naviyatiaxloqiyfazilatlarsifatidazohirbo'ladi. **Ma'naviyat** – botiniyqudratbo'lsa, **axloq**bevositaharbirshaxsningo'zgalarganisbatanma'naviymunosabatinianglatadi. SHusababliaxloqinsofvaadolattuyg'usi,

imonvahalollikkabima’naviyatningo’zaktushunchalariniinsonamaliyfaoliyatida yuzagachiqaruvchihodisadir.

Axloqalohidainsonningo’zgalargamunosabatisifatida**siyosatsohasi**gaalo qadordir. Agar**siyosatsohasi (**yo’nalishi**)**nikengma’noda, **harbirinsonningo’zgainsonlargamunosabati**deboladiganbo’lsak, busohashartliravishdaikkiqatlamdaniboratbo’ladi:

1) **Axloqqatlami.**

2) **Huquqqatlami.**

Nega**axloqqatlami**birinchio’ringaqo’yilmoqda? CHunkikundaliktur mushdaaksariyatholatlardainsonlararomuomalalar**axloqiymeyorlar**(“*eticheskienormы*”) asosidaolibboriladi. Qachonki, “g’ishtqolipdanko’chib”, kimdiryokikimlardiraxloqiymeyorlarniochiqdan-ochiqvaqo’polravishdabuzaboshlasa, mensimasa, shundaginaqonunkuchigatayanuvchi**huquqiymeyorlar**ishgatushadi, axloqningjamoaqabulqilganmeyorlarinitanolmaganinsonyokiinsonlarniqonuniy asosdako’pchilikqabulqilganqoidalargabo’ysunishgakuchishlatibmajburqilinadi. Yokiikkikishibirmasaladao’zaroda’volashibqolsa-yu, axloqiymeyorlarasosidaularnikelishtirishningilojitopilmasa, ularsudmahkamasigamurojaatqilishadivasudmavjudqonunlargatayanganholdahukmchiqaribberadi.

Tarixanolgandahaminsonlarjamoasidaavvalma’naviyomillar yetakchilikqilgan**axloqqatlami**shakllanganbo’lib, **huquqqatlami**anchakeyin, aniqrog’i, davlatpaydobo’lishibilanbog’liqholdavujudgakelgan.**Axloqiymeyorlar**ma’naviyatga, qonunesakuchgatayanadi. Davlathokimiyati (qonunchiqaruvchi, ijrochivasudhokimiyati) aynishukuchbo’lib, jamiyatdagiosoyishtalikniaxloqiymeyorlarnimensimaydiganma’naviyatinoqisbo’lganshaxslartajovuzidanhimoyaqilishgaxizmatqiladi. SHunuqtainazardanqaraganda,

harbirjamoadainsonlarma’naviyatiqanchayuqoribo’lsa, davlatningkuchishlatibosoyishtaliknisaqlashehtiyojihamshunchakambo’ladi. Forobiynazardatutgan**“*fozilshaharaholisi*”**aslidaaksaraholisiyuksakma’naviyat va, demak, **yuksakaxloqegasi**bo’lganjamiyatbo’lib, zamonaviytildabizbuni “fuqarolarjamiyati” (grajdanskoeoвщestvo) debatamoqdamiz. Ayniqsa,demokratikdavlatdabarchaqarorlarko’pchilikovozbilanhalqilinishinazardatutilsa, millatma’naviyatigae’tibornaqadarjiddiymasalaekanligiyanadayorqinko’rinadi.

2. Xulqvaaxloq.Jahonilmida “Axloqshunoslik” masalalari

“Axloqshunoslik” jahonilmidabirnechamingyilliktarixgaegabo’lganqadimiyfanbo’lib, Yevropadamintaqamadaniyatidaantikdavrdan “*Etika*” nomibilanmashhur. Keyingitermindastlab “*manzildoshlik”, “yashashjoyi”,* keyinchalikesa “*odat”, “fe’l”, “fikrlashtarzi”*singarima’nolarnianglatganyunoncha***“ethos”***so’zidanolinganbo’lib, tarixdabirinchimartaAristotelь tomonidanalohidafannomisifatidaishlatilgan. Rimimperiyasidavridashuma’noda “*odat”, “qoida”, “xulq”, “fe’l”*ma’nosidagi “***mos”*** so’ziningko’pligi ***“mores”*** asosida “***moralis”*** (“*moralь”*)tushunchasishakllandi. Rustilidaesa “xulq”, “fe’l” ma’nosidagi***“nrav”***so’zidan “***nravstvennostь***” tushunchasitarkibtopdi.

O’zbektilidabizishlatadigan***“axloq”***so’zilug’aviykelibchiqishigako’raarabtilidagi*“xulq”*so’ziningko’plikshaklinianglatadi. *“Xalaqa”* –

arabtilida*“yaratmoq”,* *“paydoqilmoq”*ma’nosidagife’lbo’lib, shuma’nodaAllohtaolo*“Xalloqiolam”*ya’nibutunborliqningyaratuvchisihisoblanadi. Arabtilida*“xoliq”* – *“yaratuvchi”,* *“maxluq”* – *“yaratilgan*” (ya’niAllohtaolotomonidanyaratilganbarchamavjudotlar, jumladan, insonham)ma’nolarinibildiradi. *“Xulq”*esaanashuyaratilganmavjudotlardanharbiriningo’zigaxos (o’zgalargao’xshamaydigan) tabiiyxususiyatlariningyaxlitnamoyonbo’lishidir.

SHundayqilib, yunoncha***“ethos”,***lotincha “***mos”*** (ko’pligi ***“mores”***), ruscha***“nrav”,***arabtilidagi*“xulq”*so’zlario’zaroma’nodoshbo’lib, harbirinsonningo’zichkitabiatidankelibchiqadigan, o’shabilanbog’liqxulq-atvori, fe’li, xatti-harakatidagio’zigaxosjihatlarnianglatibkelishima’lumbo’ldi. Demak, “a***xloq”,*** ***“etika”,*** ***“moralь”, “nravstvennostь”***tushunchalarininghamaslidama’nosibirbo’lib, jamiyatdagiturliinsonlarningxulqlari, fe’l-atvori, bir-birigamunosabatidanamoyonbo’ladigano’zigaxosxislatlariningengumumiymajmuiniifodalaydi. SHunialohidaqaydetishkerakki “a**xloq”**so’zimilliyan’anamizdao’zichaijobiyyokisalbiyma’notashimaydi. Ko’pchiliknazdidamaqbulhisoblanganfe’l-atvor**“*axloqihamida*”** (ya’nimaqtovgasazovorxulqlar) atalsa, o’zgainsonlarningg’ashigategadiganxulqlaregasi**“*badaxloq*”**kishideyiladi.

“Axloqshunoslik” faniningasosiymavzusiham, yuqoridagilardankelibchiqadiganbo’lsak, insonlarningo’zaromunosabatlaridanamoyonbo’ladiganfe’l-atvorlari, o’zigaxosxislatlarivaularningjamiyat, ya’niaksariyatinsonlarnuqtainazaridanbaholanishimasalasinixoliso’rganishbo’libchiqadi. Turlijamiyatlar, turlie’tiqodtizimlari, turlidavrlarvaturlimintaqalardaaxloqmeyorlariaksariyathollardabir-biridansezilarlifarqqilgan. SHungako’ra “Axloqshunoslik” fanidoirasidabirnechayo’nalishbo’lib,

biriturlidavrvamintaqalardagiaxloqiymuhitnio'rgansa, boshqayo'nalishbiror-birfalsafiytizimgatayanganholdaaxloqningnazariymasalalarinitadqiqetadi. Yanabiryo'nalish "Axloqshunoslik" faniningmuayyanmintaqayokijahonilmimiqyosidarivojlanishtarixinio'rganishiyokiturlimakonvazamondaaxloqiymeyorlarningo'zgaribborishiniqiyosiytahlilibilanshug'ullanishimumkin.

QadimYunonilmidailkboraxloqshunoslikkaoidalohidaasarlaryaratganAristotelь axloqqaevdemonizmruhidayondoshgan. *"Evdemoniya"*yunonchada "*baxt-saodat"* ma'nosinianglatadi, ammoAristotelь etikasida*baxt*tushunchasigedonistik (ya'nilazzatlanishgaintilish) yo'nalishidatalqinetilmaydi. Undagiboshtushunchayunoncha***"arete"***so'zibilanifodalangan. Buso'z***"fazilat"*** (ruscha "*dobrodetelь*") ma'nosigayaqinbo'lib, olimaxloqiy (masalan, sahovat) vaaqliy (masalan, donishmandlik) fazilatlarnibir-biridanfarqqiladi.Uningfikricha, **axloqiyfazilatlar**tug'maemas, balkitarbiyabilanerishiladi. Axloqiyfazilatgaegabo'lishosonemas, buninguchuninsono'zidameyorvauyg'unliktuyg'usinitarbiyalabborishikerak, chunkiinsonxulqigaoidxususiyatlar (quvvatlar)ningortiqchaligi (istilo') ham, kamligi (nuqson) hamqusurbo'lib, axloqiyfazilatularningmo''tadil (meyordagi) holatinisaqlaybilishdadir. Anashundaymo''tadillikkaerishaolganinsonhayotdao'zbaxtinita'minetaoladi.

Aristotelь fikrigako'ra, kishidaezguxislatlarmavjudliginingo'zikifoyaemas, ularamaliyfaoliyatdanamoyonbo'lishimuhimdir, chunkiinsonhayotiningma'nosiuningulug'maqsadlarnigo'zalvamukammalshakldaamalgaoshirabilishidadir, uningbaxtihamshunda.

Nemismumtozfalsafasiningasoschisi**ImmanuilKant**YangiDavrdaaxloqningmohiyatinivaEtikafaniningmavzusinianiqlashgajiddiyhissaqo'shdi. Uo'zining "*Axloqmetafizikasiasoslari"* (1785) va *"Amaliyaqlnitanqid" (Kritik*

der praktischen Verhunft – 1788) kabiasarlaridaaxloqning***transtsendentalь***asoslariniishlabchiqdi[2]. U Yevropailmidailkbora “**Ruhshunoslik”** va “**Axloqshunoslik”** fanlaritadqiqdoiralariningo’zarofarqinianiqajratibberdi. Kantningaxloqnazariyasida**insonva****shaxs**nifarqlashmuhimo’rintutadi. Insonmoddiyvujudsifatidamoddiyborliq (tabiat)ninguzviybirqismibo’lib, o’zgajonzotlardanmohiyatanfarqqilmaydi. Ammoinsonshaxssifatida**mustaqil (erkin) irodaegasi**bo’lib, Kantfikrigako’ra, insono’ziningbujihatibilan “*Ding an sich*” (Narsao’zida), ya’nihissiyidrokorqalibilishmumkinbo’lmaganzothisoblanadi. Bundayinson**erkinirodaegasi**sifatidao’zhayotiymaqsadlarinio’zierkinbelgilaydi. Dunyodagibarchamavjudotlaraniqbirmaqsadyo’nalishigaega, ularbarchasinimagadirvositavazifasinibajaradi, faqat**insonginavositaemas, balkio’ziuchuno’zimaqsaddir**. SHubilanbirgainsonningirodaerkinligiharbirshaxsningo’zzimmasiga**oliymas’uliyat**olishinitaqozoetadi. CHunkibanibasharningharbira’zosio’zgalarerkinicheklovchiharqandayxatti-harakatdano’zinitiyishikerak. Bunifaylasuf**“*qat’iyqoida*”***(“kategoricheskiyimperativ”)*debnomlaydi. Uningmazmunishuki, barchamavjudotlarinsonuchunvosita, faqathechbirinsono’zgasiuchunvositabo’lishimumkinemas. Axloqning**qat’iyqoidasi**mohiyatanshunianglatadi.

ImmanuilKantningfalsafasiinsonruhiningabadiyligivayagonaoliyilohiyqudratningmavjudliginiinkorqilmaydi, ammo**insonerki, ruhabadiyligi, AllohningmavjudligivauyaratganBorliqningaslmohiyati**nazariyidrokhechqachonoxirigachaanglab yetaolmaydiganvoqeliklar, debhisoblaydi, chunkibizningsezgia’zolarimizbunarsalarniqamrabolishqudratigaegaemas.

---

[2]I.Kanto’zfalsafasida**“*transtsendentalь appertseptsiya*”** (barchainsonlaruchunumumiybo’lganongliidrok) hodisasigatayanadi.

Kantfalsafasi Yevropafalsafiytafakkuriningengyuksakcho’qqisibo’ldi, debhisoblashmumkin, chunkiuningqarashlariBorliqniidroketishdaumumbashariy**tavhidiytafakkurga** engyaqinkelganyaxlittizimbo’lib, bizningnazarimizda, keyingiasrlar Yevropafalsafasirivojidayanaumumbashariymeyorlardanuzoqlashuvkuchayibbordi.

Nemismaterialistfaylasufi**Feyerbax**(1804-1872) o’zining “*Xristianlikningmohiyati*”(1841) va *“Kelajakfalsafasiningasoslari”* (1843) asarlaridaaxloqningmuhimjihatigae’tiborqaratdi, ya’niuinsonlararomuomaladafaqat “men” emas, “sen” hammavjudekanliginihisobgaolishlozimligini, hayotdahechbirinsonyakkaholdao’zinibaxtlihisqilishimumkinemasliginita’kidlab, insoniyatkelajagini**umuminsoniymehr**ningg’alabasidako’rdi[3].

YangiDavr Yevropailmidaaxloqnio’rganuvchiaksariyatyo’nalishlarmoddiyunchilikasosigaqurilganbo’lib, **axloqiymeyorlar**ningshakllanishinifaqatinsonningmoddiy (dunyoviy) ehtiyojlaridankeltiribchiqarishgaurinadilar. *Gedonizm, evdemonizm, utilitarizm, relyativizm*axloqiyprintsiplariaynishundayqarashlargatayanadi. Ulargako’raaxloqningnegizidabaxtlibo’lishgaintilish (albatta, budunyoda, chunkioxiratdainsono’zerkibilantaqdirinio’zgartiraolmaydi), lazzatlanishgaintilish (bulazzatxohshahvoniybo’lsin, xohintellektual), manfaatdorlik, sharoitgamoslashishkabisofdunyoviymaqsadlarnazardatutiladi. Ammo**F.Nitshe**kabizukkoaqlegalariagaryagonatangrinigmavjudligiinkorqilinsa, undainsonlarjamiyatiuchunaxloqninghamma’nosiqolmasliginitushunib yetdilar.

---

[3]Dunyoilmidaaxloqshunoslikmasalalariningishlanishivauningma’naviyasoslarimasalasialohidakursmavzusibo’lib, “Ma’naviyatasoslari” magistraturayo’nalishidabatafsiltahliletiladi.

3. Milliyma’naviymerosimizdaaxloq, odob, ma’naviyat masalalarigae’tibor. Islomaxloqivama’naviyati

Milliyma’naviyatimizdaaxloqmasalasigadoimo yetakchie’tiborqaratilgan. Axloqilmimilliyma’naviyatimizdoirasidaturlidavrlardaturlichayo’nalishlardari vojlantirilgan. Jumladan, islomdanilgarivailkislomdavridako’proq**diniyyo’nalish**ustunturganbo’lsa (islomgacha - “*Avesto*” kitobi, moniychilarningtavbanomasi - “*Xuastuanift*”, buddaviylikta’limotiasosidagi “*Maytrisimitno’mbitig*”; islomdavrida – Qur’onikarimoyatlarivaHadisishariflargatayanuvchiImomBuxoriyning “*Al-adabal-mufrad*”, Abu-Laysas-Samarqandiyning “*Tanbehul-g’ofiliyn*”, ImomG’azzoliyning “*Mukoshifatul-qulub*” kabiasarlari), keyinchalik**adabilmi**doirasida (AdibAhmadYugnakiyning “*Hibatul-haqoyiq”*asari), f**alsafiyyo’nalishda** (Forobiyasarlari, NasriddinTusiyning “*AxloqiNosiriy*”, JaloliddinDavvoniyning “*AxloqiJaloliy*” kabiasarlari), **tasavvufiy (**irfoniy**) yo’nalishda (**AbdullohAnsoriy, NajmiddinKubro, MuhammadPorso, AbdurahmonJomiyvaboshqalarningo’nlabasarlari, Navoiyning “*Nasoyim-ul-muhabbat*” asari, turlimaqomotlarvamanoqiblar), **amaliyaxloqqaoidasarlar** – (Kaykovusning “*Qobusnoma*”, VoizKoshifiyning “*AxloqiMuhsiniy*” kabiasarlari), m**axsustoifalaraxloqigaoid** (masalan, VoizKoshifiyningjavonmardlaraxloqigaoid “*FutuvvatnomayiSultoniy”*asari),**axloqiymasalalargabag’ishlanganbadiiyasarlar (nasrda -** Sa’diyning “*Guliston*”, Jomiyning “*Bahoriston*”, AbdullaAvloniyning “*Turkiygulistonyoxudaxloq*” kabiasarlari, **nazmda -** Nizomiyning “*Mahzanul-asror*”, Dehlaviyning *“Matla’ul-anvor”,* Jomiyning *“Tuhfatul-axror”, “Suhbat-al-abror”, “XiradnomayiIskandariy”,* Navoiyning *“Hayratul-abror*” asarlari) vaboshqalar.

BundaytashqariAbuBakrar-Roziyning “*Qalbtibbiyoti*”, AbuHamidal-G’azzoliyning “*Ixyoyiulumad-din*”, “*Kimyoyisaodat*” Navoiyning «*Mahbubul-qulub*” kabiasarlaridadiniy, falsafiy, ijtimoiy, irfoniyvaaxloqiymasalalaro’zarobog’liqlikdatahlilqilingan.

Milliyma’naviymerosimizgaoidushbubarchayo’nalishdagiasarlarnijiddiy tahlilqilib, ularniqiyosiyo’rganishasosidamilliyaxloqilminingasoslariniishlabchiqishmumkin. Ularningbarchasigaxosumumiyxususiyatesama’naviyatvaaxloqmasalalariningo’zarochambarchasbog’liqlikdatahlilqilinishidir.

MarkaziyOsiyoxalqlaribirmingikkiyuzyildanbuyonIslomdinigae’tiqodqilibkelmoqdalar. Islomdinidama’naviyat, axloqvaodobmunosabatlariqandayyoritilganliginitahlilqilsak, Qur’onikarim, hadislarvashariatko’rsatmalariinsonma’naviykamolotiningasosibo’lganaxloq-odobtarbiyasiningbarchamuammolarinio’zichigaolganliginingguvohibo’lamiz. Masalan, hadislaraxloqiytarbiyagaoidfikrlarningmukammalto’plamidir.

Qur’onikarimko’rsatmalarivapayg’ambarlarimizsunnatlariningengmuhimvasalmoqliqismikishilardayuksakaxloqlifazilatlarnishakllantirishgaqaratilgandir. Ulardagitabiatga, ota-onaga, bilimgabo’lganmunosabat, sabr-bardosh, shukronalikkada’vat, o’zaromehr, mehmondo’stlik, yetimparvarlik, vafovasadoqat, halolluqmanisharaflash, kamtarlik, kamsuqumlik, samimiyatvarostgo’ylikkabiyuksakaxloqvaodobqoidalarinigtarg’ibotiinsoniyatuchunbebahoma’naviyboyliktiziminitashkiletadi.

Islomdinita’limotigako’rainsonfarishtavahayvono’rtasidagimavjudotdir. Zero, pokizalikvataqvobilanhayotkechirish, xalqg’amibilanyonibyashashoqibatidainsonfarishtamaqomigayaqinlashadi, va’dalarnikattaqilib, saroborqasidanommaniergashtiribyashashdanzavqlanuvchikishilarmaqomiesan

afsqulibo’lganhayvondarajasigayaqinlashibboradi.

Barchadinlarkabiislomdahambotiniyvazohiriyjihatlarmavjud. Islomningzohiriyjihatishariatvafiqhdao’zifodasinitopgan. Bularasosansiyosatsohasiga, ya’niinsonlararomuomalagaoidbo’lib, ma’naviyatgabevositaaloqasiyo’q. Islomaxloqiesamohiyatanislomma’naviyatininginsonlararomunosabatdagizuhuribo’lganligisababidanbirtomondanma’naviyatbilan, ikkinchitomondansiyosatbilanbog’liq.

Ma’lumki, Islomma’naviyatiningasosini**Tavhidhaqiqati**tashkilqiladi. “Tavhid” atamasiniodatda “yakkaxudolik” (rustilida “edinobojie”) debtarjimaqilishadi. Butushunchaningma’nosimilliyma’naviyatimizningislommintaqamadaniyatidoirasidagirivojidavomidaqandaymukammallashibvaboyibborganligi “Milliyma’naviyatimizningrivojlanishtarixi” kitobidabatafsilbayonqilinadi. Buerdaqisqachaqilibaytishmumkinki, Allohningborligivabirligi, uningilmivaqudratiningcheksizligi, barchabizko’ribturganmoddiyolamvag’aybolamihamuningijodiekanligi, uningkitoblarivapayg’ambarlari, taqdirvaoxiratga**imon**keltirishbilanislomma’naviyatiboshlanadi. Ammoagarshu yerdato’xtasak, **taqlidiyimon**darajasidaqolamizva, demakki, harqadamdaadashuvimizehtimolijudakattabo’ladi. **Tahliliyimon**darajasigao’tishshaxsma’naviyatiningikkinchijihati – **ilm**bilanbo’ladi. Ya’ni, oxirgiilohiykitobnio’qishvatushunish, buninguchuntafsirvahadisilminio’zlashtirish, shariatvafiqhasoslarinibilish, moddiyolamvauningqonuniyatlarinianglab yetish, insono’zjismoniyvaruhiyimkoniyatlarinito’g’ritasavvurqilishi, jamiyatningiqtisodiy-siyosiyqonun-qoidalari, madaniyvaaxloqiyan’analaribilantanishbo’lish, ajdodlarimizyaratganma’naviyboylikdanbahramandbo’lishvah.k.lartalabetiladi.

Bularnio'zlashtirishasnosida**mas'uliyat**hissihamo'sibborishinazardatutiladi. Manashu yerdanislomma'naviyatidaislomiyvainsoniyaxloqninguyg'unlashuviboshlanadi.

Ma'naviyat, birinchinavbatda, harbirinsonningo'zgalarbilanmunosabatida, ya'niuningaxloqidanamoyonbo'ladi. Agarbirkishio'zinimo'min-musulmondebhisoblasa-yu, naAllohbuyurganibodatlargaamalqilmasa, nao'zgainsonlargaozor yetkazishiniqo'ymasa, nahalol-haromningfarqigabormasa, yolg'ondan, g'iybatdan, to'hmatdan, Allohharomqilgannarsalardanqaytmasa, sabrni, shukrni, hayonibilmasa, uqandaymusulmonbo'ldi? SHundayqilib, islomaxloqigarioyaqilmagankishiningma'naviyqiyofasihamnihoyatdag'aribbo'lishitabiiydir.

Islomiyaxloqningo'zaktimsol-tushunchalaribusohagaoidko'plabkitoblardabayonqilingan. Ularichidaengmo''tabarmanba'Rasululloh (sav) hadislaridir. AgarQur'onikarimbirinchinavbatdaislomma'naviyatidanxabarbersa, Hadisishariflarasosanislomaxloqigabag'ishlangandir, deyishmumkin. 1996 yiliToshkentdanashretilganImomBuxoriyning*"Al-jome'as-sahih"*kitobitarjimasi 2-jildioxiridabirilovaberilgan. Unda "*Matla'ul-ulum*" va "*Durratul-voizin*" asarlarigatayanganholdaaslmo'minlargaxosbirqatoraxloqiyfazilatlarqisqachaizohlaribilansanabo'tilgan. Bizquyidaushbumatngaba'ziqo'shimchavao'zgarishlarkiritishbilanislomaxloqiningo'zaktimsol-tushunchalarinimuayyanaxloqiytizimshaklidaqisqachaizohlabo'tamiz.

Islomaxloqiningboshtimsol-tushunchasi***"Taqvo"***bo'lib, *"Allohdanqo'rqish",*

*"Allohg'azabidansaqlanishgaurinish"*ma'nolaridatalqinqilinadi[4]. Allohningg'azabidansaqlanishesagunohlardantiyilishbilanbo'ladi. BuhaqdagiQur'onikarimoyatlarivaRasululloh (sav) hadislarimazmunidankelibchiqadiganbo'lsak, **taqvo**birovninghaqqigaxiyonatqilishdanqo'rqish, bilib-bilmayinsonlarko'ngliniranjitishdanqo'rqish, yaramasxulqlardano'ziniehtiyotqilish, haromluqmadanxalquminitozatutish, yolg'ondan, g'iybatdan, to'hmatdan, bekorchivalaqlashdantilinisaqlash, ko'zini, qulog'inifahshdanehtiyotqilish, qo'lininojo'yaishdan, oyog'ininomaqbulqadamdantiyishdir.

Islomaxloqigaoidyanabirmuhimtimsol-tushuncha*"**Sidq**" bo'lib,*insondagi*"rostgo'ylik", "halollik", "ahdigasodiqlik"* xislatlariniifodalabkeladi. Hadisda "*Ishonchsizkishiningdiniyo'qdir*" deyiladi. Insondasamimiyatbo'lmasa, hayotidayolg'onbilanrostni, halolbilanharomniaralashtiribyuborishdanqo'rqmasa, ahdigavafosibo'lmasa, undaykishibudunyodatezkundaodamlarningnazaridanqoladi, Allohhamungarahmatnazaribilanboqmaydi.

Poklikhamislomaxloqiningasosiyunsurlaridanbo'lib, ibodatdarajasidako'riladi. ***Poklik***ikkixilbo'ladi: zohiriyvabotiniy. Zohiriypoklik***badanpokligi, libospokligi,makonpokligi***shakllaridaifodalanadi. Botiniypoklikbirinchinavbatda***ruhiypoklikni, ya'niqalbpokligini***bildiradi. Islomdinidabotiniypoklikkaerishishyo'llari, engavvalo, ***tavba***, keyin***namoz, ro'za, zakotvasadaqahamdahajamali***orqaliifodalanadi. Ammobuamallarnibajarishningikkishartibor. Birinchisi, insonda***niyat***pokbo'lmog'ikerak. Ikkinchisi,

---

[4]Bizningnazarimizda, taqvoni"Allohdanqo'rqish"debtalqinqilinishitaqlidiyimonegalariga, ya'niislomiyilmnichuquregallamagan, hanuzma'naviybarkamollikdanuzoqbo'lganinsonlarongigamuvofiqsoddaqilibaytilgangapbo'lib, aslidainsoniylikqoidalarinibuzishdanqo'rqish, g'ayrima'naviyxatti-harakatlargayo'lqo'yishdanqo'rqishma'nosidatushunsakayni"Allohdanqo'rqish"ningtubma'nosiayonbo'ladi.

buamallarnibajarishgakirishishdanoldin***badan, libosvamakonpokligi***talabqilinadi. Bularninghamo'znavbatidazohiriyvabotiniyjihatlaribo'lib, masalan, tahoratvag'uslbilaninsonbadanizohiranpoklansa, uni***botiniypoklash***uchun**luqmahalolligi**talabetiladi, ya'ni, insonbirovninghaqqigaxiyonatqilmay, o'zhalolmehnatibilantopganpuligaosh-ovqatxaridqilganbo'lishi, faqato'ziemas, ahlioilasinihamhalolkasbbilanboqishikerak. ***Libospokligi,makonpokligi***masalalaridaxuddishutalabjoriydir. Bu yerdayanamasalaimon, ilm, mas'uliyat, mehr, birso'zbilanma'naviyatgaboribtutashadi. CHunkitashqipoklikodamlarko'zigako'rinibturishimumkin, ammobotiniypoklik, ya'nihalolluqma, tashqaridanochiq-oydinko'rinavermaydi. ***Namoz, ro'za, haj***odamlarko'zigamo'min-musulmonbo'libko'rinishuchunbajarilsa, botiniypoklikbo'lmasa, ***niyat***pokbo'lmasa, bundayamallarmunofiqlikdano'zganarsaemas, Allohnazdidaularqabulbo'lmagach, ***ruhiypoklanish***hamamalgaoshmayqolaberadi.

Islomaxloqiningustunlaridanyanabiri***Hayo***dir.***Hayo***– bunomaqbulishlarniqilishga, nojoizso'zlarnitilgaolishga, noshar'iynarsalargaboqishgaAllohvainsonlardanuyalishdir. Rasululloh (sav) bundaydeganlar: "Imondaraxtyanglig'oltmishdanortiqshoxgaegadir. GunohqilmoqqaAllohvabandalaridanhayoqilmoqo'shashoxlardanbittasidir."

"Hayoimondandir," deganlarRasululloh (sav). SHuhadisningmazmunidaislomaxloqiningmuhimbirxususiyatinamoyonbo'ladi ki, ungaalohidato'xtalibo'tishmaqsadgamuvofiqdir. SHaxsma'naviyatiningasosiyjihatlaribo'lmish**imon, ilm, mas'uliyat, mehr** – barchasiinsonningBorliqhaqiqatigamunosabatibilanbog'liq. Demak, **islomma'naviyati**Allohgaimonkeltirish,

AllohbildirganlariniAllohyaratganolamnibilishgaintilish, doimoAlloholdidamas’uliyathisqilish, Allohgavau yeryuzidaxalifalarqilibyaratganinsonlargamehrko’zibilanqarashdatajassumtopadi. AgaryuqoridagihadisdaRasululloh(sav) islomiyimonnidaraxtgao’xshatganbo’lsalar, bizaytishimizmumkinki, **islomma’naviyati**shudaraxtningtomiri (ildizlari), **islomaxloqi**uningtanasivashoxlaridir. Daraxttanasiyuzadabo’ladi, ammoildizsizdaraxtdarholquriydi, ko’karmaydi, rivojolib, samarabermaydi. Daraxttanasiyuqoridashoxlar, navdalar, bargvamevalargaulanibketsa, quyidaildizga (tomirga) tutashganbo’ladi, ildizlarorqalioziqlanadi. Islomaxloqiningasosiytimsol-tushunchalarihambirtomondanAllohgae’tiqodbilan, ilm, mas’uliyat, mehrbilan, ikkinchitomondaninsonningjamiyatdayashashvafaoliyatko’rsatishtarzibilan, insonlararomuomalabilanbog’lanibketgan.

Islomaxloqiningtimsol-tushunchalariqatorida***taqvo, poklik, sidq***va***hayo***dantashqari***sabrvaumid, shukrvarizo, jiddujahdvashijoat, hilmvatavozu’,himmatvasahovat, andisha***(arabchada*ta’anniyvata’ammul*),kabiqatorfazilatlarturlimanbalardaqaydetilganvata’riflangan, hartomonlamaizohlab, misollarbilantushuntiribhamberilgan. Bizularningharbirigaalohidaizohberibo’tirmasdanumumiyqilibaytishimizmumkinki,barchasibirtomondanmo’minningAlloholdidagimas’uliyatidankelibchiqadi va, ikkinchitomondan, jamiyatdao’zinitutishida, o’zgainsonlargamunosabatidanamoyonbo’ladi.

Xalqimizbirminguchyuzyildanberiislomdinidabo’lganiuchunislomaxloqivama’naviyatiqon-qonimizgasingibketgan. SHusabablimilliyaxloqmeyorlarimizdaislomaxloqimarkaziyo’rinegallashitabiiy. Ammoshubilanbirga**islomaxloqi**va**milliyaxloqmeyorlarimiz**nijudahambirnars

adebtushunishunchaliko'rinlibo'lmaydi. Ularningo'zarofarqlanishida**ikkiasosiyomil**ninazardatutishkerak.

Birinchidan, ta'kidlabo'tishjoizki, **islom**va**musulmonchilik**tushunchalariaynibirnarsaemas. Islomdinibarchamusulmonlaruchunumumiybo'lib, avvalo, Allohningkalomibo'lmishQur'onikarimoyatlari, ikkinchidan, janobiPayg'ambarimizMuhammad (sav) Hadisishariflariuningasosiymanbalarihisoblanadi. Musulmonchilikdeganda "*lailahaillallah, Muhammadinrasulillah"*kalimasinitilibilantanolibaytgan (dilidata'kidetgan-etmaganiniAllohbiladi, bizbilmaymiz) barchainsonlarninge'tiqodiyqarashlarinitushunadiganbo'lsak, ularning 72 firqagabo'linishidantashqarifaqat**ahlisunnavajamoa**tarkibida**xanbaliya, shofeiya, molikiya**va**xanafiya**fiqhiymazhablarimavjudki, ularorasidagifarqlar, ibodatdaham, axloqiymeyorlardahamba'zansezilarlidarajadadir. Bizo'zbeklarMarkaziyOsiyomintaqasiningboshqaaksariyataholisisingarimusulmonchilikning**xanafiya**mazhabi**moturidiya**aqidasiniqabulqilganmiz. SHofeiya, molikiyayokixanbaliyamazhabigaergashuvchidunyomusulmonlaribilaninoq-ittifoqligimizgashubhayo'q, ammobumazhablarorasidagiba'zijuz'iyfarqlarislomniilmsifatidayaxshio'zlashtiribolmaganoddiyodamlarniba'zandovdiratibqo'yishihammumkin. Tarixdabundayfarqlarba'zio'tanozikmasalalardajiddiybahslarnihamkeltiribchiqarganlikholatlariilmahligasiremas. Masalan, xanbaliyamazhabininge'tiborliulamolaridanIbnal-Javziy (1116-1201) ulug'sufiypirlaridanMansurXallojvaMuhyiddinAbdulqodiral-Jiloniylarni, IbnTaymiya (1263-1328) esaIbnal-ArabiyvaIbnal-Faridsingarijahontanolganirfoniyshe'riyatvatasavvuffalsafasiningbuyuknamoyandalarinikeskinqoralabrisolalaryozganlar. Holbuki, MansurXalloj,

Abdulqodiral-Jiloniy, Ibnal-Arabiykabiulug'mutafakkirlarbizningmintaqadatasavvufningpirikomilbuzrukvorlarisifatidadoime'zozlanibkelgan[5]. Milliyma'naviyatimizningislommintaqamadaniyatigayondoshuvidagibukabio'zigaxosliklarnie'tibordanchetdaqoldirishjiddiyoqibatlargaolibkelishimumkin.

Ikkinchidan,ba'zijuz'iyfarqlanishlardanqat'inazar, dunyodagibarchamusulmonlaruchun**islomaxloqiymeyorlari**umumiybo'lganisababliundamilliyo'zigaxosliklarodatane'tiborgaolinmaydi, boshqachaqilibaytganda, **islomaxloqi**nianiqmakonvazamongatatbiqetishdamuayyandarajadamavhumlik saqlanibqoladi. CHunki, masalan, HindistonyokiIndoneziyasharoitibilanMarkaziyOsiyoxalqlariyashayotganmuhit, yokihozirgiRossiyamusulmonlarihayotkechirayotganholatbir-biridanancha-munchafarqqiladivadoimhambirmintaqadagitartib-qoidalarnishundayligichaboshqasigatatbiqqilishdoimomumkinbo'lavermaydi. Qolaversa, Yangidavrgakelib**milliyaxloqimiz**dunyoviytamoyillarbilanboyiganligini, xalqimizo'zo'tmishmerosivajahonmadaniyatidanko'pyangijihatlarnio'zlashtirganliginihamyoddatutmog'imizkerak.

Milliyaxloqimizgaoidtimsol-tushunchalarningo'zaronisbatini, darajalaridagifarqlariniajratishda, aytishmumkinki, halqiluvchi**mezonlar**vazifasini**Boshma'naviyqadriyatlarimiz**bajaradi. **Vatan, SHaxs, Millat, Adolat, Haqiqat** – harbiribirguruh**axloqiyfazilatlarmaydoni**bo'lib,

---

[5] SHuo'rindaqaydetibo'tishlozimki, islomulamolariningmuqaddaskitoblargayozgantafsirusharhlari, jumladan, turlimazhabnamoyandalariningba'zimasalalardagiixtilofliyondoshuvlarimusulmonchilikdagibandalaringojizligisifatidaqaralishijoiz. Bundayixtiloflio'rinlarniQur'onikarimningmuhkamoyatlaridarajasidatalqinqilib, tarafkashlikkaberilishog'iroqibatlargaolibkelishiniaslounutmaslikzarur. BundaymasalalargayondoshuvdaBurhoniddinMarg'inoniykabiulug'allomalarimizdano'rnakolib, bag'rikenglikbilanishtutganma'qul.

ushbukitobninguchinchiqismito'lig'ichaularningtahliligabag'ishlangan.

4. Ma'naviyatvaaxloqningo'zaroaloqadorligivao'zigaxosxususiyatlari

"Axloqshunoslik" faniinsonxulqiningyaxshilanishjarayonlariqandaykechishinitadqiqetadi, ya'niturlixulqiyxislatlarningo'zaronisbati, ularningshaxsma'naviykamolotibilanbog'liqravishdaqandayqilibaxloqiyfazilatlargaaylanibborishi, axloqiyqusurlarningkelibchiqishikabimasalalarnio'rganadi. SHundankelibchiqibakademikErkinYusupovaxloqni: "ijtimoiymunosabatlarzaminidaalohidashaxssifatidamavjudbo'lganinsonlarningo'z-o'ziniidoraqilishshakllarivame'yori, o'zaromuloqotvamunosabatlardaulargaxosbo'lganma'naviykamolotdarajasiningnamoyonbo'lishidir" – debta'riflaganedi.

Prezidentimiz "*axloq – ma'naviyatningo'zagi"*debbehudaaytmagan. Ma'naviyatbotiniyqudratsifatidao'z-o'zichako'zgako'rinmaydi, uinsonningmadaniyatida, axloqida, ilmiy-ijodiy, ijtimoiyyokimehnatfaoliyatisifatidako'zgatashlanishimumkin.

HarbirinsongaAllohtaoloo'zigayarashaxulqatoetgan. Harbirinsono'zigaxostabiati, xulqibilantug'iladi. Uningaxloqiyfazilatvaqusurlariaynishutabiatanatoetilganxislatlarningma'naviyatnuridanqanchalikbahramandbo'lishigaqarabshakllanadi. Materialistlarinsonaxloqiningqandayyo'nalishdashakllanishiniatrof-muhitningta'siri, ijtimoiysharoitningsoz-nosozligibilanbog'lamoqchibo'lishadi. Ammoinsondaichkifaollikbor, irodabor – uxohyaxshilikkayo'nalganbo'lsin, xohyomonlikka. Insono'zimon-e'tiqodi, ilmi, mas'uliyathissi, dilidagimehrtuyg'usikimgaqaratilganligidankelibchiqib,

atrof-muhitga, o’zgalargamunosabatinishakllantiradi. SHusababliaynibirmuhit, aynibirsharoitdaturliinsonlarturlichamunosabatnamoyonqiladilar. Soddaqilibaytsak, insono’zhayotiningma’nosininimadako’rsa, o’zgalarbilanmunosabatida, ya’niaxloqidashubotiniymohiyatiniqandaydirbirtarzdanamoyonetadi. Yuqoridaeslatibo’tilganidek, jahonilmidahanuzgachama’naviyatnazariyasiyaratilmaganligiuchun “Axloqshunoslik” fanima’naviyatgaoidko’plabmasalalarnio’zichahalqilishgaintilibkelgan. Ammoaxloqaslidashaxsma’naviyatidankelibchiqadigan**ikkilamchihodisa**bo’lganligisababliaxloqshunoslikfanihamma’naviyatnazariyasiningvazifasinimukammalbajaraolganemas. Buningustigamaterialistikfalsafaaxloqniiqtisodvasiyosatbilanbog’labharbirjamiyatdao’zigaxosaxloqiytizimbo’ladi, debaxloqniijtimoiytuzumbilanbog’liqnisbiyhodisasifatidatalqinqilishioqibatidaaxloqningma’naviyildizlariborgansarinazardanchetdaqolib, g’arbjamiyatibutkulaxloqsizliksariyuztutaboshladi.

Aslidaaxloqningasosida**shaxsma’naviyati**yotadi. Harbirinsonxulqio’zigaxosbo’ladi. Uningxulqiyxislatlarima’naviyatnuribilanyoritilsa, **axloqiyfazilatlarga**aylanadi, demak, insonningbotiniyma’naviykamolotiqaydarajadabo’lsa, uningaxloqihamshudarajadabo’ladi. Ma’naviyatnuribilanyoritilmaganxulqiyxislatlarjamiyatko’zo’ngida**axloqiyqusurlar**shaklidanamoyonbo’ladi. Ma’naviyat – o’zliknianglash, deymiz. O’zliginianglab yetganinson – **ma’naviy yetukshaxs**hisoblanadi. Uningbizgazohirbo’luvchibarchainsoniyfazilatlariqalbidagi**ma’naviyatnurininingjilolari**dir. **Axloqiyqusurlar**esa – insonning**ko’ngilko’zgusidagizangvachirklarningo’zgalarnigohiganamoyo**

nbo’lishi. Birjumlabilanifodalaganda, ma’naviyatshaxsningo’ziuchun, o’zqalbigaqaratilgan, dilko’ziniyorituvchinur, axloqushbuma’naviyatningmazhari, o’zgalarnazdidanamoyonbo’luvchiqirralarimajmui, desakbo’ladi. Ma’naviyatchinuqtainazaridan “Axloqshunoslik” fanisoffalsafiyfan (aniqrog’i, falsafaningtarkibiyqismi) emas, balkiumumanma’naviyatsohasigaoidfanlartizimidagialohidailmyo’nalishisifati danamoyonbo’ladi. Darhaqiqat, axloqshunoslikilmidagi**tavsifiylik** (uyokibumillatvajamiyatgaxostarixiyyokimavjudaxloqmeyorlarinitavsifiyo’rga nish, uyokibuallomaijodidagiaxloqiyqarashlarnitadqiqetish) tamoyiliundagifalsafiylikxususiyatifaqat Yevropamintaqamadaniyatian’analarigaxosekanligidandalolatberadi. SHarqda, nafaqatislomdunyosi, balkiJanubiyOsiyo (Hinduston) vaUzoqSHarq (Xitoy, Yaponiya) mintaqalaridaham, axloqiymasalalarko’proqmilliyan’analar, **din** (imon-e’tiqod) va**siyosat** (kengma’noda – insonlararomuomala) bilanbog’liqholdatalqinetilganligibuningyorqindalilidir.

“Ma’naviyat”kengqamrovlihodisa. **Ma’naviyat**ningmoddiyvoqelikdagiizlari**madaniyat**deyiladi. **Madaniyat**tarkibiga**din, ilm-fan, axloq, san’at-adabiyot**kabivoqeiyhodisalarkiradi. SHuma’noda, **axloq**– madaniyatningtarkibiyqismidir. SHaxsma’naviyatiningasosiyjihatlari – **imon, ilm, mas’uliyat, mehr**debko’rsatganedik. Bulardan**imon-e’tiqod**masalasiko’proqdintarkibidako’rilsa, **ilmgaintilishtuyg’usi**ilm-fanda, **mehr**san’atvaadabiyotdanamoyonbo’ladi. **Mas’uliyattuyg’usi**esabirinchinavbatda**axloqqa**tegishlidir. **SHaxsma’naviyati**faqat**imon-e’tiqod, ilmgaintilish, mehrtuyg’usi**bilanmukammallikkasbetmaydi, undabirinchinavbatdao’z**imoni, ilmi, mehri**oldidajiddiy**mas’uliyathissi**hambo’lishikerak, busizoldingilarhammasibekorbo’libqoladi. Ajdodlarimiz**ezguniyat, ezguso’z,**

ezguamaluyg'unliginita'kidlashlaribehudaemasedi. SHuma'noda**axloqshaxsma'naviyatiningamaldanamoyonbo'lishidir.** "Axloq –ma'naviyatningo'zagi" deganiboraningmohiyatihamshunda.

Ammo**imonsiz**kishiaxloqlibo'ladimi? Imonhamturlichabo'ladi – taqlidiyimon, tahliliyimon. Taqlidiyimonegasiningma'naviyatiham, axloqihamo'zigayarashabo'ladi. Tahliliyimonegalariesa, afsuski, hayotdako'puchrayvermaydi. "*O'zligingnianglab yetyoxudAxloqshunoslik" (PoznaysamogosebyailiEtika)* asariningmuallifi, xristianfaylasufivaaxloqshunosiPьerAbelyar (1079-1142) diniyaqidalarniaqlgatayanganholdamantiqantushunib yetibqabulqilishniyoqlabchiqqaniuchunkatolikcherkovitomonidanuningta'limo tiqoralanganedi. Ilmvaimonbirlashmaganjoydaaqidaparastlikvafanatizmavjolishitarixdako'pmar taisbotlangan. Dilidasamimiy**mehrtuyg'usibo'lmagan**odamninghamyuksakaxloqegasideyish judaqiyin. Mehr-shafqat, hilmodamgarchilikningasosiybelgilaridanekanligiazaldanma'lum.

XULOSA

Axloqilmimilliyma’naviyatimizdoirasidaturlidavrlarda turlicha yo’nalishlarda rivojlantirilgan. Jumladan, islomdanilgarivailkislomdavridako’proq**diniyyo’nalish**ustunturganbo’lsa (islomgacha - “*Avesto*” kitobi, moniychilarningtavbanomasi - “*Xuastuanift*”, buddaviylikta’limotiasosidagi “*Maytrisimitno’mbitig*”; islomdavrida – Qur’onikarimoyatlarivaHadisishariflargatayanuvchiImomBuxoriyning “*Al-adabal-mufrad*”, Abu-Laysas-Samarqandiyning “*Tanbehul-g’ofiliyn*”, ImomG’azzoliyning “*Mukoshifatul-qulub*” kabiasarlari), keyinchalik**adabilmi**doirasida (AdibAhmadYugnakiyning “*Hibatul-haqoyiq”*asari), f**alsafiyyo’nalishda** (Forobiyasarlari, NasriddinTusiyning “*AxloqiNosiriy*”, JaloliddinDavvoniyning “*AxloqiJaloliy*” kabiasarlari), **tasavvufiy (**irfoniy**) yo’nalishda (**AbdullohAnsoriy, NajmiddinKubro, MuhammadPorso, AbdurahmonJomiyvaboshqalarningo’nlabasarlari,

Navoiyning "*Nasoyim-ul-muhabbat*" asari, turlimaqomotlarvamanoqiblar), **amaliyaxloqqaoidasarlar** – (Kaykovusning "*Qobusnoma*", VoizKoshifiyning "*AxloqiMuhsiniy*" kabiasarlari), m**axsustoifalaraxloqigaoid** (masalan, VoizKoshifiyningjavonmardlaraxloqigaoid "*FutuvvatnomayiSultoniy"*asari),**axloqiymasalalargabag'ishlanganbadiiyasarlar (nasrda** - Sa'diyning "*Guliston*", Jomiyning "*Bahoriston*", AbdullaAvloniyning "*Turkiygulistonyoxudaxloq*" kabiasarlari, **nazmda** - Nizomiyning "*Mahzanul-asror*", Dehlaviyning *"Matla'ul-anvor",* Jomiyning *"Tuhfatul-axror", "Suhbat-al-abror", "XiradnomayiIskandariy",* Navoiyning *"Hayratul-abror*" asarlari) vaboshqalar. BundaytashqariAbuBakrar-Roziyning "*Qalbtibbiyoti*", AbuHamidal-G'azzoliyning "*Ixyoyiulumad-din*", "*Kimyoyisaodat*" Navoiyning «*Mahbubul-qulub*" kabiasarlaridadiniy, falsafiy, ijtimoiy, irfoniyvaaxloqiymasalalaro'zarobog'liqlikdatahlilqilingan.

Milliyma'naviymerosimizgaoidushbubarchayo'nalishdagiasarlarnijiddiy tahlilqilib, ularniqiyosiyo'rganishasosidamilliyaxloqilminingasoslariniishlabchiqishmumkin. Ularningbarchasigaxosumumiyxususiyatesama'naviyatvaaxloqmasalalariningo'zarochambarchasbog'liqlikdatahlilqilinishidir.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekistonRespublikasiKonstitutsiyasi. T., 2012.
2. KarimovI.A. O'zbekiston: milliyistiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T.-«O'zbekiston»-1996
3. AbuNasrForobiy. Fozilodamlarshahri. T., 1993.
4. Imomal-Buxoriy. Al-adabal-mufrad. T., 1990.
5. ImomnazarovM. Tadbirkorma'naviyatiyoxudqadrvafarosathaqida // «Jamiyatvaboshqaruv» jur., №4, 2000.
6. ImomnazarovM. SHaxsma'naviyativaqonunustuvorligi // "Xalqso'zi" gaz., №24, 5 fev. 1999
7. ImomnazarovM. SHaxsma'naviyativafuqaromas'uliyati // "Xalqso'zi" gaz., №10, 15 yanv. 1999
8. Islam. Entsiklopedicheskiyslovarь. M., 1991.
9. Islom: bag'rikenglikvamutaassiblik(to'plam). T., 1998.
10. JabborovSH. Ma'naviyatningfalsafiyqirralari.//"Ma'rifat". 1996